

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧО-
БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН У СІМ'ЯХ, ЯКІ
ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала:

здобувач вищої освіти
2 курсу, групи SoO1-M23z
спеціальності
016 Спеціальна освіта

**Поліщук (Довга) Вероніка
Олександрівна**

Керівник:

Миронова С.П.,
Доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри
спеціальної та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський -2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ СТОСУНКИ В СІМ'Ї ЯК ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Вплив відносин у сім'ї на формування особистості дитини	6
1.2. Типи батьківського ставлення як об'єкт дослідження	12
1.3. Психологічна характеристика сім'ї, що має дитину з інтелектуальними порушеннями	17
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДО ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ	25
2.1. Методи дослідження ставлення дітей з інтелектуальними порушеннями до батьків та найближчих членів сім'ї	25
2.2. Особливості ставлення дітей до членів їхніх сімей	34
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ БАТЬКІВ ДО ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	48
3.1. Методи дослідження ставлення батьків до дітей	48
3.2. Особливості батьківського ставлення до дітей	52
3.3. Напрями роботи з корекції міжособистісних відносин у сім'ї, що має дитину з інтелектуальними порушеннями	58
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Величезне значення для поступального розвитку суспільства має сім'я, статус якої багато в чому визначається рівнем та станом внутрішньо сімейних міжособистісних відносин. Вивченням міжособистісних відносин у сім'ях дитини займалася велика група вчених. Дослідженню ж проблем сім'ї, міжособистісних відносин у сім'ях, які мають дітей з інтелектуальними порушеннями, присвячено порівняно небагато робіт. Автори звертають увагу на різні сторони складних процесів взаємодії аномальної дитини з оточуючими, сприйняття цієї дитини близькими для неї людьми та розвитку самої дитини як особистості. А цілеспрямованого вивчення такого роду відносин у сім'ях, які мають дитину з інтелектуальними порушеннями, досі не проводилося. Необхідно підкреслити один важливий аспект, що сім'я відіграє важливу роль в адаптації та інтеграції дитини в суспільство.

Міжособистісні стосунки в сім'ї займають одне з важливих місць у розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями. Під керівництвом батьків дитина набуває свого першого життєвого досвіду, елементарних знань про навколишню дійсність, уміння та навички життя в суспільстві. У той самий час вкрай недостатньо вивчена проблема міжособистісних взаємин у сім'ях, мають дитину з інтелектуальними порушеннями.

Дослідження цієї проблеми дає можливість виявити особливості батьківського ставлення до своїх дітей, ставлення дітей до батьків, до них братів та прабатькам, а також особливості особистісних якостей дітей, які мають інтелектуальне порушення. У повсякденному житті батьки дітей із відхиленнями у розвитку стикаються з безліччю проблем. З одного боку вони зазнають труднощів при виборі виховних та освітніх засобів впливу на своїх дітей, а з іншого – глибокі, внутрішні психологічні проблеми, зумовлені народженням у сім'ї аномальної дитини. Саме це не дозволяє їм оптимально організувати міжособистісні стосунки зі своїми дітьми.

Виявлення особливостей міжособистісних відносин в сім'ях, що мають дитину з інтелектуальними порушеннями, дозволить намітити шляхи та способи психокорекційної роботи з оптимізації дитячо-батьківських відносин, що, на наш погляд, визначає актуальність обраної нами теми дослідження.

Таким чином, як тему нашого дослідження ми обрали особливості дитячо-батьківських відносин у сім'ї, що має дитину з інтелектуальними порушеннями, які багато в чому залежать від глибини та проявів порушення, а також мікросоціальних умов, у яких виховується та навчається дитина (у сім'ї, у школі - інтернаті).

Мета дослідження полягає у вивченні психологічних особливостей та закономірностей дитячо-батьківських відносин у сім'ї, що має дитину з інтелектуальними порушеннями.

Завдання дослідження:

1. Виявити особливості відносин дітей з інтелектуальними порушеннями до членів їхніх сімей (до матері, батька, сибсів, прабатьків).
2. Вивчити особливості стосунків батьків до своїх дітей.
3. Виявити основний стиль батьківського ставлення у дитячо-батьківській підсистемі.
4. Намітити основні напрями корекції дитячо-батьківських відносин у сім'ї, що має дитину з інтелектуальними порушеннями.

Об'єктом дослідження є сім'я, що має дитину з інтелектуальними порушеннями.

Предметом дослідження є дитячо-батьківські стосунки у сім'ї, що має дитину з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс дослідницьких методів, який представлений такими групами: вивчення та аналіз теоретичних та прикладних досліджень у галузі загальної, вікової та спеціальної психології; емпіричні методи - спостереження за

дітьми, розмови з ними та батьками, експеримент, анкетування; порівняльний кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

Контингент досліджених: 30 учнів Комунального закладу освіти «Криворізька спеціальна школа «Натхнення» Дніпровської обласної ради, 15 з яких виховувалися у батьківській сім'ї (не інтерновані), 15 вихованців спеціальної школи (інтерновані) та 30 учнів загальноосвітньої школи № 4 м. Кривий Ріг.

Наукова новизна та теоретична значимість дослідження визначається тим, що в ньому вперше вивчені психологічні особливості та закономірності дитячо-батьківських відносин у сім'ї, що має дитину з інтелектуальними порушеннями: відносини дітей до найближчих родичів, а також особливості відносин батьків; отримано нові дані про особистісні якості дітей з інтелектуальними порушеннями, що доповнюють сучасну картину формування та розвитку особистості дитини.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти» (8 листопада 2024 року, м. Кам'янець-Подільський); за результатами роботи опубліковано тези.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури з 74 найменувань.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження було отримано дані про особливості ставлення батьків до своїх дітей, виявлено основний стиль батьківського ставлення у дитячо-батьківській підсистемі.

Аналіз отриманих результатів показав, що батьки дітей з інтелектуальними порушеннями неадекватно оцінювали особливості психічного розвитку дитини. Це виявилось в деяких протиріччях щодо батьків до їх дітей з інтелектуальними порушеннями. По-перше, усвідомлюючи те, що їхня дитина соціально і особистісно неспроможна, інфантилізуючи та інвалідизуючи її, батьки вимагали від дітей успіхів і досягнень. По-друге, виявляючи м'якість і терпіння, спрямоване на дитину, матері та батьки демонстрували роздратування, нетерпимість, неприйняття своїх дітей щодо їхньої неуспішності, невмілості, неадекватності. Дорослі сприймали свою дитину з позиції інфантилізації та інвалідизації, відчуваючи при цьому почуття сорому, прикrostі та каяття, з приводу наявного у них дитини порушення. Батьки намагалися виконати будь-які прохання дітей, шкодуючи їх, намагаючись убезпечити від реальних життєвих проблем. Але не витримуючи довго фруструючої ситуації, батьки знову виявляли агресію стосовно дитини.

Батьки дітей, які повноцінно розвиваються і дітей з інтелектуальними порушеннями не підозрювали наскільки високо прагнення спілкування їхніх синів і дочок із братами і сестрами. У батьків дітей з інтелектуальними порушеннями і дітей, які нормально розвиваються спостерігалися відмінності у сприйнятті особистісних якостей дітей. Дорослі не припускали, що їхні діти з інтелектуальними порушеннями прагнуть домінування та відгородженості. Цей факт пов'язуємо з авторитарним стилем виховання з боку батьків та інфантилізованістю ними власних дітей. Батьки дітей, які нормально розвиваються адекватно представляли хї особисті якості.

Отримані результати дають змогу констатувати, що у сім'ях, які мають дітей з інтелектуальними порушеннями, порушується система сприйняття дитини батьками. Спостерігалось яскраво виражене емоційне відкидання щодо нього. У зв'язку з інтелектуальним порушенням дитини багато батьків відчували комплекс зруйнованих надій. Цей факт знайшов своє підтвердження в літературі.

Таким чином, ми з'ясували, що міжособистісні стосунки в сім'ї, яка має дитину з інтелектуальними порушеннями, мають ряд особливостей і закономірностей.

У ході дослідження ми переконалися в тому, що на міжособистісних відносинах та особистісних якостях дітей з інтелектуальними порушеннями несприятливо відбиваються мікросоціальні умови – постійне проживання у батьківській сім'ї чи умовах школи-інтернату.

Таким чином, батьки є для своїх дітей зразками або моделями поведінки, є важливими агентами процесу соціалізації. Взаємини дитини з інтелектуальними порушеннями з батьками впливають на формування їх особистісних якостей. Довготривале порушення ставлення до дитини з боку одного або обох батьків є фактором ризику, здатним призвести до порушень міжособистісних відносин у колективі. Міжособистісні відносини, що склалися в сім'ї дитини з інтелектуальними порушеннями істотно відрізняються від відносин, що є в сім'ї дітей, що нормально розвиваються. Відносини з боку дитини з інтелектуальними порушеннями до матері, батька, сибсів, прабатьків, а також батьківське ставлення такої дитини мають певні особливості, що накладають відбиток на міжособистісні стосунки в сім'ї.

На основі проведених досліджень було запропоновано деякі напрями корекції міжособистісних відносин у сім'ї, що має дитину з інтелектуальними порушеннями.

Тип здійснюваного батьками виховання - батьківська установка - є важливим чинником, якого багато в чому залежить подальша соціалізація дитини на суспільстві.

Таким чином, міжособистісні стосунки в сім'ї, що має школяра з інтелектуальними порушеннями, були досліджені з двох сторін - з боку дітей та з боку батьків. У ході проведеного експериментального дослідження була підтверджена гіпотеза про те, що інтелектуальні порушення, що виявляється у стійкому зниженні пізнавальної діяльності та порушенні емоційно-вольової сфери, позначається на характері міжособистісних відносин між дітьми, батьками та найближчими родичами. Мікросоціальні умови істотно впливають на становлення особистісних утворень, що зумовлюють формування міжособистісних відносин дітей з інтелектуальними порушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гурлева Т. Попередження «важковиховуваності» в дошкільному віці. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. С. 229–231.
2. Дуброва В. Допоможемо батькам – допоможемо дітям. *Палітра педагога*. 1998. № 1. С. 28–31.
3. Елен Р. Даніелс і Кей Стаффорд. Створення інклюзивних класів (програми особистісно зорієнтованої освіти дітей від 0 до 10 років «Крок за кроком»). *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. С. 308–318.*
4. Еременко Н.В. Соціальний супровід дітей з особливими потребами. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2003. №3. С. 110–114.
5. Заваденко Н. Гиперактивность с дефицитом внимания у детей: диагностика и лечение. *Міжнародний неврологічний журнал*. 2007. № 2. С 155–158.
6. Закон України «Про дошкільну освіту». Освіта України. Нормативно-правові документи. Київ : Міленіум. 2001. С. 63–86.
7. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03. 1991 № 875-ХІІ. Права інвалідів в Україні : Зб. прав. док. бК.: Сфера, 1998.
8. Золотоверх В.М. Ігротерапія як засіб подолання порушень у дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Дефектологія*. 2004. С. 18–22.
9. Ілляшенко Т. Д., Обухівська А. Г., Романенко О. В., Скрипка Н. С. Корекція психо-соціального розвитку дітей з церебральним паралічем у реабілітаційному центрі. Навчально-методичний посібник. Київ. 2003. 156 с.

- 10.Ілляшенко Т. Д., ОбухінськаА. Г, Стадненко Н. М. Підготовка дітей шестилітнього віку до школи. *Початкова школа*. 2002. №7. С. 12–125.
- 11.Інклюзивна школа: Особливості організації та управління: навчально-методичний посібник. Київ : ФО-П Придатченко П. М., 2007.
- 12.Калошин В. Ф., Козинчук Н. А. Як ефективно провести бесіду з батьками «важких» учнів (практичні поради молодому вчителю). *Педагогіка толерантності*. 2002. № 3 (21). С. 45–50.
- 13.Колупаєєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Саммит-книга, 2008.
- 14.Колупаєєва А.А. Інклюзивні тенденції сучасної спеціальної освіти. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корективної роботи у спецшколах: науково- методичний збірник / за ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенка. Київ : Актуальна освіта, 2007. Вип. 9. 237 с.
- 15.Конвенція про права дитини. Київ : Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995.
- 16.Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами [Прийнята Колегією Міністерства освіти України 23. 06. 1999 р.].URL : shosta.at.ua/zakonbaza/13_.doc. (Дата звер
- 17.Кот Т. Педагогічна допомога родині у вихованні дітей з особливими потребами. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*: науково-методичний збірник. Ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. С. 266–267.
18. Куцінко О. Синдром гіперактивності в дітей і школа ХХІ століття. *Директор школи. Шкільний світ. Газета для керівників шкіл*. Київ : Шкільний світ. 2009. № 32. С. 3–8.
- 19.Малихіна О. Особливості мотивації вміння дітей молодшого шкільного віку. *Початкова школа*. 2002. № 7. С. 12–17.

- 20.Мамічева О.П. Корекція пізнавальних психічних процесів у дітей із ДЦП засобами фізичного виховання. *Дефектологія*. Київ : Педагогічна преса, 2008. С. 23–27.
- 21.Марченко І.В. Передумови навчання творчого зв'язного мовлення у дошкільників із ДЦП. *Дефектологія*. Київ : Педагогічна преса. 2001. С. 48.
- 22.Марчук Т. Батькам про розвиток дітей, які потребують особливої уваги. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник* / Ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. С. 260–262.
23. Марценковский И. А. Гиперкинетическое расстройство у детей: принципы диагностики и терапии. *Therapia : Український медичний вісник*. 2006. № 3. С. 33 –38.
24. Марценковський І. А. Програмно-цільове обслуговування дітей та підлітків з гіперкінетичним розладом. *Медицинская газета «Здоровье Украины»*. № 5 / 1. 2009. С. 1–3.
- 25.Машовець М.А. Підготовка студентів до співпраці з батьками дітей дошкільного віку. Київ : НПУ, 2000. 128 с.
- 26.Миронова С. П. Особливості професійної діяльності корекційного педагога у роботі з сім'ями, щовиховують дітей з порушеннями у розвитку. *Дефектологія*. Київ : Педагогічна преса, 2005. С. 27–30.
- 27.Назаренко А. Сім'я і дошкільний заклад. *Дошкільне виховання*. 1995. №8. С. 11.
- 28.Обухівська А. Г. Научуваність як діагностичний показник розумового розвитку дошкільників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.08. Ін-т дефектології АПН України. Київ. 1998. 19 с.

29. Обухівська А. Г. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі. Київ : Редакція загальнопедагогічних газет, 2012. 126 с.
30. Перепада О. М. Специфіка діагностичного процесу при гіперактивному розладу. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2011. Вип. 38. С. 134–141.
31. Петрова В. Г. Проблема навчання і розвитку розумово відсталих дітей у спеціальній психології. *Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі* / за ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський. 2004. С. 61–64.
32. Петрюк І. Гіперактивність та дефіцит уваги в дитячому віці як фактор шкільної дезадаптації. *Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін : мат-ли міжнар. науково-практичної конференції*. Чернівці : Рута, 2007. С. 529 –534.
33. Піддубна Н. Гіперактивність старших дошкільників: причини та психологічна підтримка дітей. Актуальні проблеми психолого-педагогічного та соціального супроводу дитини на ранніх етапах соціалізації. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Спецвипуск 4. Ч. І. Словянськ. 2010. С. 223 –230.
34. Прокопів Л. Комплексний підхід у вихованні і навчанні гіперактивних дошкільників. *Психологія особистості*. 2013. № 1. С.149–156.
35. Поліщук М. Корекція пізнавальної діяльності дітей з ЗПР. *Психолог*. 2004. № 46. С. 19–28.
36. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2004. 456 с. (Альма-матер).
37. Програми корекційно-розвивальної роботи для дітей з обмеженими можливостями для реабілітаційних центрів та інтернатних закладів. Херсон, 2006. 172с.

38. Реабілітаційний супровід навчання неповно справних дітей : Методичний посібник. Львів. 2008.
39. Романчук О. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей. *Практичне керівництво*. Львів. 2008.
40. Романенко О. В. Антиципація в структурі психічної діяльності дітей з церебральним паралічем : монографія. Київ : О. Т. Ростунов, 2012. 328 с.
41. Романенко О. В. Формування прогнозу в мовленнєвій діяльності дітей з церебральним паралічем. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : збірник наукових праць*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. № 16. С. 304– 309.
42. Романчук О. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей: практичне керівництво лікарям, психологам, педагогам. Київ : Джерело, 2008. 325 с.
43. Романчук О. Неповносправна дитина в сім'ї та в суспільстві. Львів. 2008. 334 с.
44. Руденко Л. М. Основні підходи до психокорекції агресивної поведінки у розумово відсталих дітей. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : збірник наукових праць*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. № 23. С. 379 – 384.
45. Руденко Л. М. Особливості агресивної поведінки розумово відсталих дітей [Текст] : монографія. Київ : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2013. 323 с.
46. Руденко Л. Синдром гіперактивності з дефіцитом уваги у дітей: причини і діагностика. *Наук.-практ. журнал «Корекційна педагогіка. Вісник Української асоціації корекційних педагогів»*. 2008. № 2. С. 9 – 12.

47. Руденко Л. М. Теоретична модель психокорекції порушення поведінки у дітей з розумовою відсталістю. *Актуальні проблеми психології. Том XII. Психологія творчості : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2013. Вип. 16. С. 406 – 413.
48. Синьов В. М. Особливості виховання соціально-нормативної поведінки учнів допоміжної школи. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія : навч. посібник. / за ред. М. П. Миронової. Кам'янець-Подільський. 2004. С. 197–203.
49. Синьов В. М. Розумова відсталість як педагогічна проблема : навчальний посібник. Київ : Вид-во НПУ, 2007. 118 с.
50. Сім'я і дитина в умовах інклюзивної освіти : методичні поради батькам щодо сімейного супроводу навчання дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату : методичний посібник. Київ : Слово, 2013. 106 с.
51. Стадненко Н. М. Методика діагностики відхилень в інтелектуальному розвитку молодших школярів. Кам'янець-Подільський : Зволенко Д. Г., 2006. 34 с.
52. Стадненко Н. М. Нариси з олігофренопсихології : навчальний посібник для спеціальності "Дефектологія". Кам'янець- Подільський : [б.в.], 2002. 199 с.
53. Суковський Є. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей : poradnik для батьків. Львів : Колесо, 2008. 144 с.
54. Скрипник Т. Умови інклюзивного навчання дітей з аутизмом. *Інститут спеціальної педагогіки АПН України.* Київ, 2007.
55. Суковський Є. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей. *Порадник для батьків.* Львів, 2008.

56. Сухомлинський В.О. Особлива місія. Вибрані твори: У 5-и томах. Т. 5. Київ : Радянське піклування, 1977.
57. Тарасун В.О. Формування мовної особистості – новий напрям логопедичної роботи. *Дефектологія*. 2007. №4.
58. Шевцов А.Б. Педагогічні аспекта реабілітаційного процесу. *Дефектологія*. Київ :Педагогічна преса. 2007. С. 10–13.
59. Ферт О. Гіперактивна дитина в школі. Стратегії корекції поведінки та академічної успішності : методичні рекомендації. Львів. 2012. 27 с.
60. Чумакова А. А. До питання соціально-педагогічної корекції молодших школярів із мінімальними порушеннями у сфері психофізіології. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі : збірник наукових праць*. редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя, 2010. Вип. 12. С. 141 –147.
61. American Psychiatric Association : Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-III-R), 3th ed. Washington, DC : American Psychiatric Association, 1987. –856 p.
62. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders. 4th ed. Washington, DC : American Psychiatric Association, 1994. P. 83–85.
63. American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV), 2th ed. Washington, DC : American Psychiatric Association, 1968. 674 p.
64. Barkley R. A. Behavioral inhibition, sustained attention and executive functions: constructing a unifying theory, of attention deficit hyperactivity disorder. *Psychopharm. Bull.* 1997. Vol. 121. No 1. P. 65 –94.
65. Barkley R. A. Issues in the diagnosis of attention-deficit/hyperactivity disorder in children. *Brain & Development*. 2003. Vol. 25. P. 383 –389.
66. Barkly R. A. Taking charge of ADHD. N.Y. : The Guilford press, 1995. 480 p.